

bogens to hoveddele hedder det „ancient constitutionalism“. Gennem bogen bruges begge begreber, men i sammenfatningen til sidst dominerer „ancient constitutionalism“. Hvad er forskellen? Det bliver aldrig rigtig klart, for Evju diskuterer det ikke, men der må jo være en forskel på, om noget er en -isme eller ej. Forskellen må bl.a. komme til udtryk i, om begrebet bruges aktivt i den politiske meningsdannelse, om det strukturerer debatten, om det har en særlig politisk tendens eller indgår som et nøglebegreb eller slagord på en bestemt fløj. Det gør odelsfrihed, og analysen af den norske debat fungerer væsentlig bedre end den danske, som i realiteten ikke er en fokuseret undersøgelse, men en kortlægning af ret forskellige opfattelser af Danmarks ældste politiske, sociale og økonomiske forhold, heriblandt den interessante diskussion om feudalismen. Det er ganske rigtigt, at Christian Coldbjørnsen i Den store Landbokommission bombastisk proklamerede „I Old-Tiden vare Danmarks Bønder et frit Folk“, men denne opfattelse såvel som den modsatte og alle variationerne, som Evju så anskueligt gør rede for, fik jo i Danmark aldrig chance for at blive til en -isme, dvs. fyldes med legitimitet og politisk kraft, fordi enevældens indførelse i 1660-61 så at sige nulstillede forfatningslivet og skabte en diskontinuitet, som alle anerkendte. Danmarks „ancient constitution“ var og forblev derfor historie og blev kun i begrænset grad aktuel politik, eller rettere sagt: Selv Evju kan kun finde tilløb til det.

På trods af denne svaghed, som ikke bør få lov til at kaste nogen skygge over selve metoden, har Evju skrevet en meget nyttig bog, der i kraft af sin bredde, klarhed og omhyggelighed fremover vil være et standardværk, især i den danske og norske forskning, der henvender sig til den internationale videnskabelige offentlighed.

Sebastian Olden-Jørgensen

| PALLE O. CHRISTIANSEN: *En egn bliver til. Magt og mennesker i et sjællandsk godsområde fra 1700-tallet til i dag*, Hovedland, Gjern 2019, 264 s., 329,00 kr.

I 1970'erne gennemførte Palle O. Christiansen (POC) et omfattende etnologisk feltarbejde på Midtsjælland i det område, hvor Giesegaard danner centrum. Dette feltarbejde har været bærende i hans forfatter-skab, f.eks. i disputatsen *A Manorial World* fra 1996, *Fire landsbyer* fra 1980 og *Lykkemagerne* fra 2002.

Nærværende bog er bygget op i tre hoveddele, der omkranses af et indledende og et konkluderende afsnit. I sit forord angiver POC, at hensigten med bogen er at præsentere danske læsere for Giesegaard

og dens befolkning i en mere koncentreret form, end disputatsen giver, og på en måde, der svarer bedre til hans nuværende videnskabs-syn. POC angiver, at han i sin tid var voldsomt inspireret af antropologen Bronislaw Manilowski, men også den svenske etnolog Börje Hansson har haft stor betydning.

Oprindeligt var det POC's intention at undersøge forholdene omkring de gamle husmænd, der stadig boede på egnen, mens han foretog sit feltarbejde. Undervejs erfarede han, at det landskab, han færdes i, havde rødder, der rakte bagud. Selvom det var gamle træer, havde de til stadighed stor betydning for, hvordan livet blev levet i området i 1900-tallets sidste del.

Det blev derfor nødvendigt at undersøge, hvorledes Giesegaard blev skabt. Og historien er meget karakteristisk for den tidlige enevældes godsdannelse: Frederiks 3.s skatkammersekretær, Frederik Giese, der var borgerligt født, mageskiftede i 1665 noget jysk ejendom, han havde fået som kompensation for manglende løn med jord på Midtsjælland. Det blev suppleret med misligholdt bondejord i 1671, og i 1683 søgte han hovedgårdsprivilegier. Giesegaard kunne da præsentere det, som POC mener, kendetegner enevældens praksis, nemlig godset med hovedbygning og park, avlsgården og skoven. Denne treenighed danner grundlaget for det studie, POC gennemførte for 45 år siden, og som han ser som et mikrokosmos.

I del 1 fremlægges den gamle verden og landsbyerne. Det er i arbejdet med denne del af historien, at POC etablerer den typologisering af de østdanske bønder, som han bl.a. vil blive husket for. Fordi POC konsekvent arbejder på det mikrohistoriske plan, opnår han en viden om og indsigt i de enkelte bønders liv og gerning. Det har sat ham i stand til at udlede følgende typer: de stræbsomme, de fatalistiske og de stille bønder, der levede side om side i fællesskabstidens landsbyer. Hvor Holberg og Fridlev Skrubbeltrang skrev om „Den danske bonde“, hvor Claus Bjørn mødte enkeltindivider, kan POC lave klare distinktioner imellem forskellige livsstile, og disse livsstile kan han se gentage sig i de følgende århundreder under skiftende omstændigheder.

Med udskiftning og hoveriafløsning fik Giesegaard et akut arbejdskraftsproblem, som man i første omgang løste ved at oprette en række fæstehusmandsbrug. Selvom hovedgårdsdriften blev moderniseret, f.eks. ved overgang til holstensk kobbølbrug, sikrede man derved kontinuiteten. Dog viste det sig som en uholdbar løsning, hvorfor man fra 1830'erne oprettede et betragteligt antal lejehusmandssteder, f.eks. i lokaliteten Nyvang. Disse lejehusmænd kunne stort set kun beskæftiges ved sæsonarbejde, hvilket medførte et urimelig stort fattigdomspotentiale. Greven på Giesegaard bortforpagtede dele af godskomplek-

set, og med i bortforpagtningen var tugtelsesretten over de berørte lejehusmænd. Var der stræbsomme familier i kolonien, blev de der ikke længe, men flygtede til andre godser i håb om bedre vilkår. De ringe vilkår for husmænd og lejehusmænd især blev da også et spørgsmål, som Stænderforsamlingen i Roskilde tog på dagordenen, ligesom *Almuevennen* skrev derom.

Begivenheder fra den store politiske scene fik betydning selv for husmændene på Giesegaard, da man hørte om den franske 1848-revolution, Treårskrigen, enevældens afskaffelse og Junigrundloven af 1849. Den 10. april 1848 var der demonstration på Giesegaard. Deltagerne var ikke trænedede demonstranter, så deres krav var vage, og de endte med at klage over en forhadet og ondsindet forpagter. Greven foranstaltede, at sognefogeden fra Slimminge by ankom og talte de oprørske husmænd ned. Sognefogeden fik lovning på, at hans børn ville blive tilgodeset med gode gårde, men husmændene fik faktisk også mere lempelige kontraktvilkår fremover.

De bedre vilkår betød, at der kom en større kontinuitet i bebyggelsen Nyvang. Familierne blev i høj grad boende, selvom vilkårene ændrede sig. Først i 1980'erne kom billedet til at se helt anderledes ud, da de små brug var lagt sammen, og husene efterhånden blev solgt til tilflyttere, der ikke havde rødder lokalt.

En anden politisk manifestation sås i 1883, hvor greven egentlig gerne ville være sognerådsformand, men sognemændene valgte i stedet en gårdmand, der kunne tale „de smås“ sag.

Ret tæt på godsanlægget ligger stadig det såkaldte Tyendehus. Det blev bygget til at kunne rumme en ny type husmænd, der var lønarbejdere på godset. Nogle kunne på grund af god optræden opnå en smule lejjord fra godset, hvilket betød, at deres relation til godset i den grad byggede på personlige relationer, hvilket igen betød afhængighed. I landsbyen Klippede blev al bondejorden lagt under godsets drift, mens byen blev omlagt til at kunne huse et betragteligt antal husmandsfamilier, der i deres dagligdag var tæt knyttet til godset.

I første halvdel af 1900-tallet var en ny type husmænd kommet til som følge af Jordlovene af 1919: statshusmændene. Godsejerne måtte afstå jord, og der opstod brug af en størrelse, der gav dem større muligheder for et levebrød. Statshusmændene havde i høj grad samfundets bevågenhed: De radikale havde husmandssagen allerøverst på programmet, og de sad ved magten, og husmændene var blevet meget gode til at holde sammen og dermed få deres ønsker igennem. Og de var dygtige, så dygtige, at de godt drevne brug ydede mere end både gårde og godser.

Afståelse af jord var smertefuldt for godsejeren, men gav kontanter, der var god brug for. Det blev prioriteret, at der ikke blev solgt ud

af Giesegaards skove, der med sine muligheder for jagt dannede rammen for et af de mest markante udtryk for aristokratisk livsstil og et af de elementer, POC selv under sit feltarbejde kom til at opleve med alle dets ritualer og sære former, hvilket har gjort et stort indtryk.

For godsejerne var det en konstant ydmygelse at se statshusmandskolonierne, men de måtte affinde sig med, at der helt op til 1950'erne fortsat blev oprettet nye brug. Spanager Gods, der var en del af gods-komplekset blev nedlagt og ændret til en statshusmandskoloni. Mange opfattede den udvikling med mange små brug som fremtiden. Livet i husene var dog spartansk, og man måtte tåle afsavn og meget hårdt arbejde for at kunne være „sin egen mand“. Anden generation kunne ikke affinde sig med forholdene og moderniserede brugene, hvilket betød øgede kapitalbehov og dermed mere lønarbejde væk fra stedet, og dermed var den begyndende afvikling og frigørelse fra Giesegaard sat i gang, og fra 1960 flyttede den politiske medvind sig.

Alligevel kunne man, da POC gennemførte sit feltarbejde, til stadighed se, hvordan adelsbegrebet havde overlevet alle ændringer i godsets historie, hvad enten det var ophævelsen af hoveriet, overgangen til selveje, skabelsen af forskellige husmandstyper, fjernelsen af arven fra enevælden eller de store jordlove. Alle på egnen følte på en eller anden måde tilknytning til godset uafhængigt af rang og stand. Mange havde helt op i 1970'erne tætte personlige relationer til greven og grevinden.

Giesegaard rummer alle elementerne: Både avlsgården, der nu er baseret på korndyrkning, hvorfor der ikke er mange ansatte mere, skoven, hvor der fortsat er skovdrift og drives jagt efter de gamle aristokratiske forskrifter, og selve hovedbygningen, hvor godsejerens familie nu lever et anderledes beskedent liv end forfædrenes kæmpehushold.

Godset repræsenterer altså både kontinuiteten og forandringen. Landskabet har i et vist omfang ændret karakter på grund af ændringer i den menneskelige udnyttelsesform, i hovedbygningen er det fortsat samme slægt, som besad godset på landboreformernes tid, og skoven indeholder det helt lange perspektiv.

Dette bliver beskrevet indgående i POC's velskrevne bog, hvor han, gennem sit nøje kendskab til området og dets indbyggere i alle faser, kan relatere begivenhederne til enkeltindivider og deres reaktioner; således dukker beboerne i Saxens hus op flere gange for at give et direkte udtryk for den levede hverdag i godskomplekset.

At bogens temaer afsluttes med ophøret af POC's store feltarbejde i 1970'erne er logisk, da befolkningsgrundlaget som nævnt ændredes radikalt. Bogen er fint illustreret og gennearbejdet. Den er forsynet med slutnoter, men der mangler en egentlig litteraturliste, dog doku-

menterer slutnoterne, at POC ikke ophørte med at læse om landbo-samfundet i Danmark, da han sluttede sit feltarbejde.

Benedicte Fonnesbech-Wulff

| JOHN T. LAURIDSEN & JOACHIM LUND (UDG.): *Samarbejdets mand. Minister Gunnar Larsen. Dagbog 1941-1943*, I-III, udgivet af Det Kongelige Bibliotek & Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie i samarbejde med Historika, København 2015, 1.486 s., 699,95 kr.

Det Kongelige Bibliotek og Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie har tilsammen udgivet en omfattende og grundig ministerdagbog fra besættelsestiden. Der er tale om en dagbog udarbejdet af Gunnar Larsen, men dog overvejende nedskrevet af hans sekretær, Otto Lademann. Gunnar Larsen har medtaget personlige aspekter, samtaler med en række dominerende danske og tyske ledere, men også de nærmeste personlige kontakter samt i dagbogens sidste fase de politiske diskussioner, der leder frem til samarbejdspolitikens fald. Gunnar Larsen var leder og delejer af F.L. Smidth & Co. Fra den 8. juli 1940 var Gunnar Larsen minister i besættelsestidens samlingsregering, dog kun til samarbejdspolitikens fald den 29. august 1943.¹

Gunnar Larsen var del af den gruppe af danske erhvervsledere, der fra sommeren 1940 fremstod som antiparlamentarikere. Han stod derved i et vist modsætningsforhold til gruppen af partiledere, der stod bag den nye samlingsregering, der trådte i kraft den 10. april 1940. I den nye regering bevarede Socialdemokratiet og De Radikale deres porteføljer, mens Venstre og De Konservative fik ministerposter uden porteføljer, men knap to måneder senere skete der en omfordeling af ministerposterne på foranledning af flere ikke-parlamentariske ledere, heriblandt prins Axel. Tre såkaldte ikke-politiske ministre blev indsat i juli 1940, og de omfattede Erik Scavenius, der tiltrådte som udenrigsminister, efter at P. Munch måtte trække sig som udenrigsminister, den hidtidige statsadvokat Harald Petersen blev justitsminister, og Gunnar Larsen overtog posten som Minister for Offentlige Arbejder. Scavenius og Gunnar Larsen bevarede deres poster besættelsen ud, men med stigende modstand fra de „politiske ministre“ og fra en voksende del af befolkningen. Fra november 1942 efter ministerændringerne i forbindelse med den såkaldte telegramkrise blev

¹ Søren Ellepose: *FLSmidth – et eventyr i cement*, Kbh. 2005, Krigstider, s. 81-90, Et sort kapitel, s. 91-97.